

Stefano Bottoni

A hontalan forradalmár Reflexiók Szoboszlay Aladár ügyére

A több mint 40 évig tartó kommunista diktatúra alatt nemcsak a romániai magyarság körében, hanem országos viszonylatban is a legkeményebb megtorlást eredményező államellenes összeesküvés Szoboszlay Aladár és társai 1956–1957-ben kipattanó ügye volt. Szoboszlay és hívei egy szervezetet hoztak létre, amelynek célja meglehetősen vakmerő volt: egyidőben kirobbantani egy forradalmat Magyarországon és Romániában, amelynek révén megdőntenék a kommunista rendszert, és végezetül létrehoznának egy új közös román–magyar államalakulatot, az ún. *Confederatiót*. A román állambiztonsági szervek 4 évig tartó aprólékos nyomozását követően¹ 1957. szeptember 10-én Szoboszlay Aladárt, Huszár Józsefet és Lukács Istvánt a rendőrség őrizetbe vette közbűnözés vádjával, majd 14-én a temesvári városi bíróság elítélte őket. Két nappal később azonban fordulatot vett az ügy: a három elítélt a tartományi Securitate parancsnoksághoz került, ahol az általuk létrehozott államellenes szervezetről kezdték őket vallatni. Beismerő vallomásaik alapján országos méretű akció vette kezdetét, melynek során 1958. február 8-ig közel kétszáz személyt vettek őrizetbe.²

Maguk az ítéletek is mutatják, hogy a hatalom mennyire fontosnak tartotta ezt az ügyet, amelynek szereplőit a mai olvasó inkább lelkesnek mint realistának titulálná: a közel 200 letartóztatottból 57 személy ellen emeltek vádat, akik közül tízet halálraítéltek és kivégeztek (köztük az itt közölt írás szerzőjét is), további 47 személyt pedig életfogytiglani vagy több tízéves kényszermunkára, illetve börtönbüntetésre ítélték.

Szoboszlay Aladár, aki ennek a kísérletnek a szellemi atyja és operatív motorja volt, 1925-ben született Temesváron. Bár családi háttéréről kevés irat maradt csak fenn, a perirat anyagából kiderül, hogy hozzátartozói egy része, köztük édesapja, Gyöngyösön éltek.³

1943-ban érettségizett Kolozsváron, majd 1948-ban pappá szentelték Temesváron. 1952 novemberéig Magyarpécskán szolgált, és ekkor még tagja a kommunista párt által létrehozott és működtetett békepapi mozgalomnak. Ettől a mozgalomtól és az általa képviselt eszméktől különösen az 1954 májusától kezdődő temesvári kápláni megbízatása során távolodott el.⁴ Rendszerellenességét azonban egy állambiztonsági vizsgálati anyag már 1950-től datálja. Eszerint már akkor „lefektette az államellenes összeesküvés alapjait”.⁵ Valójában Szoboszlay politikai reszocializációja az 1950 utáni 3-4 évhez kötődik; ekkor körvonalazódik benne forradalmi „küldeté-

se”, amelynek tárgya és célja az erdélyi kérdés megoldása. Egy olyan új politikai struktúra létrehozását tervezi, amely végre elhozhatná a magyar és a román nemzet békés együttélését.

Elképzelése véglegesítésében fontos szerepet játszik az, hogy 1951-ben megismerkedik Reusz Klára Erzsébettel, egy 24 éves matematika-tanárnővel. A két fiatal meglehetősen eltérő kulturális-társadalmi közegeből származik és eltérő politikai nézeteket is képvisel. Míg Szoboszlay szerény társadalmi-családi háttérrel rendelkezett, Klára apja, Reusz Miklós korábban Aradon gyártulajdonos volt, az államosítás után pedig könyvelőként dolgozott.⁶ Ugyanakkor a családból hozott baloldali politikai kötődések nem gyengültek: Klára párttag és az szovjet-román baráti társaságban is tevékenykedik. A két fiatal között mindezek ellenére tartós szerelmi és szellemi kapcsolat alakult ki.⁷

Együtt olvasnak és franciául társalognak, de természetesen politikáról is szó esik hosszú beszélgetéseikben, és minden bizonnyal Klára az, aki 1956-ban legépele a Keresztény Dolgozók Pártja (KDP) programját. Klára baloldali kötődései erősen befolyásolták a fiatal pap társadalomképét, amely ötvözte a katolikus gondolkodást (főleg a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* enciklikák szelleme), az amerikai kapitalizmus pozitív értékelését és a hagyományosan baloldali jellegű társadalomépítést.

1956 késő tavaszán – kora nyarán készítette el Szoboszlay Aladár a *Confederatio* címet viselő dolgozatot.⁸

Mindezt olyan pillanatban tette, mikor reménytelinek látta a nemzetközi helyzetet, amelyet a két nagyhatalom közötti fokozatosan enyhülő feszültség jellemezett. Talán a nyugati rádió rendszeres hallgatása, talán a benne rejlő politikusi ösztön érzékeltette vele, hogy az ötvenes évek elejének általános terrorhulláma nemcsak hogy a sztálinista rendszer várt megszilárdítását nem eredményezte, hanem ráadásul súlyos gazdasági és politikai válságba sodorta mind Magyarországot, mind Romániát. Magyarországon számos korrekcióra került sor, és több kommunista politikus és értelmiségi kezdte el az előző időszak fájdalmas átértékelését.⁹

Szoboszlay Aladár 1956 nyarán úgy érezte, hogy eljött az ő pillanata, eljött a forradalom pillanata. Már az írás elején belevág a kérdés lélektani dimenziójába: „*Uj dolgot hirdetni, nagy vállalkozás. És ha még csak uj lenne, egy dolog amire még nem gondolt senki, s nem vetették még el az előítéletek tengerét. Ha körülnézünk csak előítéleteket látunk, ha hozzányulunk máris sértődést okozunk. Érdekes megfigyelni az emberek arcjátékát, amikor magyarok románoknak s románok magyaroknak felvetik problémáikat. Egy ijedtség megy végig az emberek arcán.*”¹⁰

Szoboszlay hálózatépítése is rendhagyónak tekinthető, ha tekintetbe vesszük a többi „magyar jellegű” ’56-os szervezkedés etnikai kizárólagosságát: a zsidó Reusz Klára mellett, leghűségesebb társa Alexandru Fintînaru

lesz, egy Magyarpécskán élő és magyarul kiválóan beszélő, nála sokkal idősebb román ügyvéd, akivel 1952-ben ismerkedik meg, akit a szervezet tagjai egyszerűen „Sanyi bácsi”-ként ismernek. A csizmadia fiából ügyvéddé emelkedett Fintinaru politikai múlttal is rendelkezik: 1937-ig, a párt betiltásáig, a Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt egyik aradi vezetője. De más oka is van annak, hogy Sanyi bácsi gyűlöli a kommunista rendszert: görög-katolikus lévén, nem ismeri el az 1948-as erőszakos „egyesülést” az ortodox egyházzal, és ezért inkább a magyar nyelvű római katolikus szentmisére jár. Találkozásuk épp egy szentmise alkalmával történik, amikor is, az állambiztonsági tisztek szerint, a két férfi azonnal egymásra talál: politikai nézeteik szinte azonosak.¹¹

Néhány évvel később politikai és társadalmi elégedetlenségük már sokkal konkrétabb formákat ölt. 1955-ben Fintinaru nemcsak egyetért, hanem maga is rész vesz Szoboszlay ama kísérletében, hogy a KDP Magyarországon és Romániában egy időben államcsíny révén ragadja meg a hatalmat. 1956 nyarán, a tervezett forradalom előtt románra fordította a Reusz Klára által legépelte KDP részletes pártprogramot, amelyben a kapitalista rendszer visszaállítását, a téészesítés leállítását és egy Arad központú magyar-román konföderáció létrehozását tervezik.¹² Fintinaru azt a feladatot kapja, hogy román tagokat toborozzon. 1955–1956 között többször felkereste Cornel Anca kolozsvári ügyvédet, a szintén ügyvéd Gheorghe Rusut és egy brassói mérnököt, Gheorghe Filipet, de egyikük sem vállalja a közreműködést a rendkívül veszélyesnek ígérkező vállalkozásban. Végül Fintinaru a saját családtagjaihoz fordul: először a Brassóban élő és mérnökként dolgozó fiát szervezi be, akinek az lenne a feladata, hogy a Fogaras környéken bujkáló román partizánokkal vegye fel a kapcsolatot, majd 1956 augusztusában, néhány héttel a 28-ára tervezett puccs előtt Bukarestbe utazik, és az ott élő unokáját, Iris Mária Draganitát sikerül beszerveznie. Szoboszlaynak és Fintinarunak ez a lépése egyszerre felelőtlen és megdöbbentően vakmerő: a fiatal és csinos asszony ugyanis Nagyszalontán született Mogyorós Mária néven, és Mogyorós Sándor (hivatalosan Alexandru Moghioros) közvetlen rokonságához tartozik. Még fontosabb azonban a férjének, Constantinnak szánt szerep. A Caracalban szolgáló, egy egész tankegységet vezető katonatisztnak az lenne a feladata, hogy fegyveres alakulatát vezényelje Bukarestbe, és foglalja el a kulcsépületeket (Belügyminisztérium, Rádió, Posta stb.), miközben a Szoboszlay által toborzott és a Székelyföldről vonattal érkező felfegyverzett magyarok a bukaresti Gara de Nordon csatlakoznak a román katonákhoz.¹³

Az, hogy naiv elképzelésük nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nemcsak Constantin visszautasításán múltott (amiért 10 év börtönre ítélték a feleségét és annak nagyapját el nem áruló katonát). Az állambiztonsághoz, a temesvári tartományi parancsnoksághoz ugyanis már évek óta felje-

lentések érkeztek a Szoboszlai és társai által létrehozott szervezetről. A feljelentő egy „Iosif” fedőnevű pécskai magyar ügynök, akit 1953. június 17-án szerveztek be, a Securitate iratai szerint pszichológiai nyomásgyakorlás útján.¹⁴

Szoboszlai negyedik kulcsembere Tamás Imre csíkszeredai származású tanár volt, akivel Temesváron ismerkedett meg 1954-ben.¹⁵ Barátságuk megszilárdulásával Szoboszlai egy évvel később, 1955 októberében elérkezettnek látja az időt, hogy beavassa a tanárt a tervezett KDP-ba, és egyben megbízza a családjá és a hozzá hasonló gondolkodású barátainak a beszerzésével. Így alakult ki 1956-ra az a több tíz főből álló „székely hálózat”, amelynek motorja a szintén csíkszeredai Orbán család volt, akinek a lakásában tartották a szervezet konspiratív gyűléseit. Szoboszlai terve elsősorban a rendszer által kirekesztett és megalázott társadalmi rétegek körében talált pozitív visszhangot: ügyvédek, papok, nemzeti érzelmű tanítók, kiemmizett feketéző és csempésző földbirtokosok, arisztokraták (Huszár, „Iosif” ügynök, Orbán Károly, Kun István, Schnell István és mások) voltak fogékonyak a programjára. Egyfajta elitforradalmat képzelt, amely képes összefogni különböző nemzetiségű, de hasonló társadalmi/szellemi szocializációs hátterű egyéneket.

Olyan kísérletről volt szó, amelyről mostanra már bebizonyosodott, hogy nem mítosz, állampárti provokáció vagy diverzió, sem transzszilván legenda, hanem maga a valóság. Ugyanakkor a valóság tanulmányozása felvet néhány nehezen megválaszolható kérdést. Lehet-e már „puszta” történelemként kezelni a valaha legkeményebb megtorlást szenvedő romániai konspirációt? Továbbá: lehet-e kizárólag „magyar ügy”-ként kezelni azt a *monstre-pert*, amelyben a román Fintînaru másodrendű vádlott, és a per során még tucatnyi román embert ítélnék el, köztük Aurel Dan aradi ortodox papot is? Az iratok és a történelmi kontextus ismeretében az a határozott véleményem, hogy nem. Bizonyos értelemben a Szoboszlai-ügy „nemzeti” ügy. Csak éppen nem tudjuk meghatározni, melyik nemzetnek az ügye. Ezért tartom figyelemreméltónak és kritikus elemzésre méltónak Szoboszlai írását, melyben dermesztően precíz és őszinte a diagnózis a magyar és a román nemzet beteg és eltorzult kapcsolatáról. Kézzel, néhol bizonytalan magyarsággal írt sorait olvasva szinte érezzük a román és magyar társaival folytatott hosszú vitákban elhangzó érveket és ellenérveket.

A 20. századot megterhelő feszültség „modern” szülemény, véli Szoboszlai, a virulens nacionalizmusok csak a közelmúltban keletkeztek, és a megkésett államépítésre és a földrajzi-gazdasági perifériai helyzetből keletkező frusztrációkra vezethetők vissza: *„Románia független volt, csak a tenger nem volt az övé, az aranybányák nem voltak az övéik, a nemzeti bank külföldé volt, minden nagy vállalat külföldé volt. Ennek cserében szabad volt románul beszélni, írni és szidni a magyarokat. Vele szemben a trianoni Magyar-*

ország Horti (sic!) bukásáig független volt: mert nem volt semmije, határain belül még románjai sem akikkel veszekedhetett volna.”

A közelmúlt értelmezése, Horthy Magyarországnak és a királyi Romániának a megítélése egyértelműen és egyformán negatív: „Az »Erdély kérdés«; nincs ember aki a kérdést nemzeti alapon megoldhatná. Ezért volt mindkét fél tudatában annak, hogy a másikat ki kell irtania ha nemzeti Erdélyt akar. Hogy mire mentek ezzel a bölcseséggel jól tudjuk. Egy alkalom volt, hogy a nagyhatalmak alázatos szolgálókat neveljenek maguknak e két népből. Magyarország húsz éven át készült Erdély fegyveres elfoglalására; de fegyveres erőit Ukrajnában kellett bevesse, hogy fél-Erdélyt Hitlertől megkaphassa. Romániának Transznisztriában s Sztalingrádnál kellett harcolnia szintén Hitler oldalán hogy Délerdélyt megtarthassa. Majd Északerdélyért Sztalin oldalán harcolt Csehországban.”

Kulcsfogalma és rémálma a nemzeti kizárólagosság elve, a *mors tua vita mea* féle gondolat, vagyis az, amit divatos szociológiai fogalmakra adaptálva úgy nevezünk, hogy „párhuzamos nemzetépítés” vagy a másik ellenében való élés. Van-e alternatívája az állandó etnikai versengésnek, az állandó feszültségnek és bizonytalanságnak, amit mindkét nép érzett a történelem során, amikor arra gondolt, hogy Erdély még nem teljesen az övé? Szoboszlai 1956-ban, jóval a magyar forradalom előtt, azt gondolja, hogy az egyetlen alternatíva egy összehangolt felkelés mindkét országban, melynek során egyrészt megszűnne a kommunista rendszer, másrészt lehetőség nyílna az erdélyi kérdés rendezésére.

Szoboszlai „*Dunai Confederatio*”-ja utópikus többnemzetiségű alakulat, amely magában foglalja Magyarországot, Romániát és Ausztriát. Konceptiójában nemcsak egy konkrét történelmi példának, a Habsburg Monarchiának az útmutatásai, hanem az emigráns Kossuth Lajos *Duna szövetség* érvelési rendszere is jelen van; fontos támpont továbbá az 1950-es évek közepétől konkretizálódó (nyugat-)európai gazdasági szövetség. Új, nemzetek fölötti politikai alakulata, az általa elképzelt *Páneurópa* megvalósítására irányul: „*Páneurópát nem lehet megvalósítani oly feltételek mellett, hogy a már rég kialakult határok mögött élő népek részben lemondjanak nemzeti szuverenitásukról, de a Dunai Confederatiót sem. E Confederatióban nem lehetnek határkérdések s határigények. Mind a három nemzetnek egyszerre kell lemondania egyéni szuverenitásáról s a Confederatióra vonatkozó szuverenitásáról.*”

Szoboszlai dolgozata gondolkodástörténeti jelleggel is bír, mivel a szerző kulturális világát tükrözi, és bepillantást enged a hivatalos doktrínákat elutasítókat által vallott mítoszokba, például Franciaországnak a Magyarországot érintő béketárgyalások során játszott „démoni” szerepére: „Az 1946-os Párizsi békeszerződésben Amerika Erdélyt Magyarországnak ítélte, Anglia tartozkodott a szavazástól, Oroszország Romániának, Franciaország szavazata döntötte el, annak a tudatában hogy Béctől keletre minden ugyanis az oroszoké lesz.”

Néhány mondattal alább Szoboszlay a két világháború között született konspirációs teóriák gondolatmenetének megfelelően a szabadkőművesség szerepéről elmélkedik: *„Ne feledjük, hogy a viszály tőzcsóvját a két nép közé a szabadkőművesek vetették. Miután Kossuthék révén nem tudták Magyarországot a páholynak megnyerni a román néppel próbálkoztak a Monarchiával szemben. Tüzeltek a román sovinizmust nem azért hogy nagy Romániát létrehozzák hanem hogy tönkretegyék a Német-Romai császárságban nagy Magyarországot. Nagy Románia csak eszköz volt. A román sovinizta ténykedések az egyházi magyar intézmények ellen irányultak, e gyilkolásban a nagy tervek szerint elsősorban az Egyházat kellett ütni s csak másodsorban a magyart. A páholy nagy tervét azonban a köznép nem értette, ő a magyart ütötte, 1918-tól. Revansként az első világháború előtti magyar nemzeti politikáért amely már veszélyes volt a páholy aknamunkájával szemben. A páholy sürgette a sovinizmust a Balkánon, a Balkáni népek nem maguktól kezdtek a komédiába.”*

Másutt a két nép közötti lelki rokonság toposza figyelhető meg:

„A két nép azért akadt egybe oly sok helyen mert temperamentuma, életkörülményei, történelme keresztény lelkületük, gondolkodásuk azonos. A szokások közé nem akadt be sem magyar sem román.

*Nem véletlen, hogy nagy románok magyar kulturából táplálkoznak s nagy magyarok románokkal barátkoznak. Egy Ady, Goga, Szabó Dezső nem találtak lényeges differenciát a két nép között, pedig elég nagy magyarok illetve románok voltak. Maniu maga sem tudta soha soha megindokolni az ellentétet, s eddig még senki sem mutatott rájuk. S mégis vannak ellentétek, oly nagyoknak látszanak, hogy szinte kilátástalan eltüntetni őket. De valamennyi »ellentét« *látszolgatos s mesterséges.”**

Pontosan a két nép közötti közelséggel, egymásrautaltsággal igazolja Szoboszlay a „Confederatio” létjogosultságát. A „Confederatio”-ban, amit a temesvári pap egy rugalmas államalakulatnak képzelt, a Monarchia mintájára csak a pénzügyek, a gazdaságirányítás, a külpolitika meg a hadügy közös. A többnemzetiségű alakulatok hagyományos Achilles-sarkát, a népcsoportok közötti versengést olyan kultúrpolitikával kívánta elkerülni, amely teljes önigazgatást ismer el a társadalom nemzeti pillérei számára. *„A népek nemzetpolitikájukat a nemzetiségi kultuszminiszteriumokon keresztül intézik. A Confederatiós államnak egy központi birodalmi kormánya van s annyi kultuszminisztériuma ahány tagállam (nemzet) vesz részt a Confederatióban. A kultusz ügyek finanszírozása a birodalmi kormány feladata.”*

Szoboszlay az erdélyi közéletet megfertőző nacionalizmust a nemzetiségi törekvések létjogosultságával, elismerésével kívánta kiküszöbölni. *„Valószínűleg meg annyit a nemzeti gondolatból, amennyi pozitív. A nemzeti kultúra nem abból áll, hogy egy másik néppel veszekszem, hanem hogy a saját kulturámat tökéletesítem.”*

Szoboszlay politikai és eszmei kísérlete bátor, bár sokak szerint az örületes naiv volt. Mégis a hatalom olyannyira komolyan vette a fiatal temesvári pap prófétikus hangvételű prédikációját (gondoljunk Páneurópára), hogy miután gondosan megszerezte és elemezte bűne bizonyítékait, hideg vérrrel úgy döntött, hogy példásan megbünteti a „hazaárulót” és társait. Aztán 30 év programozott amnézia következett, majd '89 után egy lassú, mítoszgyártástól sem mentes újrafelfedezés. Egyszer talán eljön az az idő, amikor Szoboszlay Aladár, ez a hontalan forradalmár megtalálja hazáját az európai népek konföderációjában.

Jegyzetek

¹ CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 16, 1. A Temesvár tartományi Securitate 1953-ban kezdett nyomozni egy ellenséges csoport ellen, melynek tagjai Szoboszlay Aladár és Huszár József voltak. 1957. április 13-án, Pécskán Huszár József és Lukács István ellen „ellenőrzési akció” indult, amit június 6-án „Acțiunea infomativă de grup”-ra (csoportos felderítési akcióra) módosítottak. A Szoboszlay-féle összeesküvés működéséről és későbbi megtorlásáról egy 56 vaskos kötetre rugó állambiztonsági dokumentáció áll a kutatók rendelkezésére. Levéltári jelzete: Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), Fond Penal, Dosar 157.

² CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 16, 3. f.

³ Akik 1955 és 1956 nyarán meg is látogatják.

⁴ Szoboszlay életrajzi adatait közli Tófalvi Zoltán: *Megbűnhődött magyarság*. Napút, 2001.

⁵ CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 12, 5. f.

⁶ A zsidó származású Reusz Miklós a két világháború között Budapesten is élt, és az illegális kommunista mozgalmat támogatta. 1942 és 1944 között Aradon több antifasisztát bűjtatott, majd a második világháború után támogatta a Magyar Népi Szövetség aradi tagozatát. Az 1946-os választások alkalmával például 1 millió lejes adománnyal járult hozzá a magyar szervezet kampányához.

⁷ Ezt maga Klára ismeri el első kihallgatása alkalmával (1958. január 9.). CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 3, 138. f.

⁸ Ez abból következik, hogy az állambiztonsági szervek által elkobzott füzetben, amelyben ez és számos más írása olvasható, Szoboszlay Tito 1956. május 10-i párizsi látogatásáról tesz említést.

⁹ Erről lásd Gáll Ernő naplóját, I. kötet (1977–1990). Kolozsvár, Polis, 2003.

¹⁰ A dőltbetűs idézetek a *Confederatio* című írásból származnak betűhív közlésben.

¹¹ CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 3, 74. f.

¹² CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 3, 77. f. Arad „fővárosi” státusa végül nem került be sem a pártprogramba, sem az itt bemutatott *Confederatio* című írásba.

¹³ CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 3, 214 f. Maria Drăgăni?a elleni vádemelés, Temesvár 1958. január 2.

¹⁴ „Iosif” szerepéről lásd az 1958-ban készült nyomozói anyag szintézisét. CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 16, 1-3. f. „Iosif” egy 1945 után kisémmizett földtulajdonos volt, és 1952-ig a magyar–román határ illegális átlépésekben nyújtott segítségből élt. Néhány hónapon belül „Iosif” fontos információkat szolgáltatott a formálódó szervezet több tagjáról is, például Huszár Józsefről, egy Bécsújhelyen született bohéméletű földtulajdonosról, aki az ötvenes évek elején gyógyszer-kereskedelemből élt, és e minőségben állandóan járta az országot. Huszár és „Iosif” keretező műhelyt nyitottak 1953-ban Pécskán, közel a magyar határhoz, és a műhelyt felhasználva a szomszédos Magyarországra juttattak el szórólapokat és üzeneteket.

¹⁵ CNSAS, fond Penal, dosar 157, vol. 5, 109. f.